Eessõna

Käesolev erinumber on pühendatud Eesti Akadeemilise Orientaalseltsi kauaaegsele liikmele ja *Idakirja* tegevtoimetajale Indrek Udele (19. veebruar 1961 – 28. juuni 2024). Indrek Ude pärandist innustatuna sai teoks orientalistika suvekool „Kas „Ida“ ja „Lääs“ on olemas? Kultuuride piirid ja piirideta kultuurid“, mis toimus 15.–17. juulil 2025 Tõstamaa lähedal Ermistu puhkekülas. Korraldajatel tekkis mõte koostada samal teemal eraldi *Idakirja* erinumber, kus saaks avaldada nii suvekoolis peetud ettekannete põhjal valminud artikleid kui ka teisi teemaga haakuvaid uurimusi. Suvekool osutus menukaks ning seal aset leidnud põnevad arutelud andsid tõuke erinumbri koostamiseks. Seetõttu kuulutasime suvekooli lõpus välja samateemalise erinumbri.

Enne kui asume siinsete kaante vahel olevaid artikleid tutvustama, mingem korraks tagasi suvekooli. Suvekoolis astusid üles järgmised esinejad:

Märt Läänemets: „Alexander Staël von Holstein: akadeemiline rüütel ida ja lääne vahel“

Andres Herkel: „Nāgārdžuna enneolematu ja olematu suvemõtisklus“

Kadri Raudsepp: „Pärast Shangri-La’d: Tiibeti budism Läänes ja Tiibeti enda vastupeegeldus – müüdi ja tegelikkuse vahel“

Vivian Puusepp ja Riin Sirkel: „Surma teadvustamine kui vaimne harjutus stoikutel ja budismis“

Mart Tšernjuk: „Zhuangzi õpetusest ja selle retseptsioonist läänes“

Toomas Lott: „Platoni *Laches*: miks on halb olla rumal“

Laura Viidebaum: „Klassikute süda“

Katrin Kubber: „Budistlik munklus Eestis: Eesti Theravaada Sangha näitel“ (äsja kaitstud bakalaureusetöö põhjal)

Kristina Viin: „*Mahāsatipaṭṭhāna Sutta* kui teadlikkuse alustekst“ (äsja kaitstud magistritöö põhjal)

Teet Toome: „Mahajaana budism ida ja lääne vahel“

Jaan Lahe: „Rooma keisririigi religioonilugu ida ja lääne vahel: kui „idamaised“ olid „idamaised kultused“ Rooma keisririigis?“

Lisaks ettekannetele toimus ka vestlusring suvekooli teemal, millest kõik esinejad osa võtsid. Esitame siinkohal noppeid vestlusringis kõlanud mõtetest.

Küsimusele, kas konstrukte „ida“ ja „lääs“ on tänapäeva maailmas üldse tarvis, vastati, et need mõisted on tavatõe seisukohast küll vajalikud tööriistad, mis aitavad teadvustada kultuuridevahelisi erinevusi, kuid neid mõisteid kasutades on tähtis meeles pidada nende suhtelisust. Leiti, et mõiste „lääs“ on mõnevõrra sidusam ja selgem kui „ida“. Läänest rääkides peetakse enamasti silmas Euroopa kultuuri, mis on levinud ka Põhja-Ameerikasse ja mujale, mistõttu kaasneb sellega teatav europotsentrism. Ida kultuuris elades ei pruugi ida-lääne eristus kuigi suurt rolli mängida, kuid on ka erandeid. Näiteks Tiibeti budism on alates 20. sajandi teisest poolest kujunenud pideva läänele vastandumise käigus, mistõttu on ida-lääne eristuse teema selles kontekstis endiselt väga aktuaalne.

Eraldi arutelu tekkis küsimuse üle, kas lääne ülikoolides, kus filosoofia osakondades õpetatakse valdavalt vaid läänemaist filosoofiat, võiks „filosoofia“ asemel rääkida pigem „lääne filosoofiast“, andmaks sellega märku, et filosoofilist mõtlemist on kultiveeritud ja kultiveeritakse ka väljaspool lääne kultuuri. Ühelt poolt on mõistetav, et nii-öelda seestpoolt vaadates ei pea me nimetama omaenda traditsiooni „lääne traditsiooniks“, kuivõrd „lääs“ konstrueeritakse alles väljastpoolt vaadates vastandina kõigele sellele, mis ei ole „lääs“. Samas võiks „filosoofia” asemel „lääne filosoofiast” rääkimine aidata kaasa kosmopoliitsema hoiaku kujunemisele, mis näeb filosoofiana maailma eri kultuuride filosoofilisi traditsioone tervikuna. Sealt edasi on võimalik hakata lääne filosoofiat suhestama ja võrdlema kõikvõimalike mitteläänе mõttetraditsioonidega.

Eraldi arutleti selle üle, kas ja kuidas on võimalik ida ja lääne traditsioone võrrelda ning dialoogi asetada. Meie oma traditsiooni eeldused jäävad seestpoolt vaadatuna meile sageli nähtamatuks. Alles võõra traditsiooniga tutvudes hakkavad harjumuspärase mõtteviisi varjatud eeldused esile kerkima, seega on võrdlemine kahtlemata maailmapilti avardav. Et tulemus ei jääks pealiskaudseks, sõltub võrdlemisel palju muidugi sellest, milliseid kriteeriume võrdluse aluseks võtta. Süvitsi võrdlemine eeldab

seega piisavat pädevust mõlema võrreldava poole osas. Sama kehtib muuseas ka tõlkimise kohta: hea tõlge eeldab, et tõlkija tunneb väga hästi mõlemat kultuuri ja keelt. Eesti filosoofia kontekstis toodi hea näitena esile Margus Ott, kes seisab ühe jalaga lääne ja teisega Hiina filosoofias ning suudab nii tõlkida mõlema traditsiooni tekste kui ka luua omaenda originaalset filosoofiat, suhestudes mõlema traditsiooniga.

Edasi leiti, et võrdlemisega ei peaks piirduma, vaid püüelda tuleks ka sisulise dialoogi poole. Sealjuures kerkis küsimus, kas hea võrdlus ja tõeline dialoog saavad üldse teineteiseta tekkida, arvestades, et dialoog leiab aset ka iga inimese sees, mitte üksnes erinevate subjektide vahel. Ideaalis võiks dialoog ja võrdlus olla tihedalt läbi põimunud, ehkki neid eristab teatav põhimõtteline erinevus. Võrdlemine on dialoogist rangem ja jäigem meetod, mis toimub pigem väljastpoolt vaadates ning on oma olemuselt objektiivsem. Dialoog seevastu toimub seestpoolt ning on isiklikum. Eraldi proovikivi kujutavad endast hääbunud kultuurid ja keeled, millega ei saa dialoogi astuda samal moel kui elavate kultuuridega. Igal juhul avavad nii võrdlemine kui ka dialoog võimaluse paremaks teineteise- ja enesemõistmiseks.

Arutleti ka mõistete „orient“ ja „orientalism“ tähenduse üle. Leiti, et eesti keeles on „orientalistika“ kasutusel neutraalse terminina, mis tähistab ida keelte, kultuuride, religioonide ja ajaloo uurimisele pühendunud akadeemilist distsipliini — sellele on pühendunud ka Eesti Akadeemiline Orientaalselts. „Orientalism“ seevastu on pärast Edward Saidi 1978. aastal ilmunud mõjuka samanimelise teose avaldamist omandanud taunitava tähenduse. Saidi väitel on lääne teadus, kunst ja poliitiline diskursus ajalooliselt konstrueerinud „oriendist“ kujutluspildi kui müstilisest, staatilisest, irratsionaalsest ja primitiivsest läänele alluvast vastandist, mille kaudu lääs on defineerinud ennast ratsionaalse, areneva ja tsiviliseerituna. Selles kontekstis pole „orient“ niivõrd objektiivne geograafiline või kultuuriline tegelikkus, kuivõrd lääne enda projektsioon, mis kätkeb ühtlasi võimusuhteid. Samas toodi välja, et eksisteerivad ka mõisted „oktsident“ ja „oktsidentalism“ (lad *occidens* — loojang, lääs), mis pole küll sama laialt kasutusel kui *oriens*'ist (lad 'tõusev', 'ida') tuletatud vasted, kuid viitavad omakorda lääne kultuuri uurimisele välisest vaatepunktist, millega kaasneb samuti teatav müstifitseerimine.

Just sellest pingeväljast „orientalistika“ kui tõsiseltvõetava akadeemilise distsipliini ja „orientalismi“ kui tõsist kriitikat pälvinud mõiste vahel saabki

tõuke käesolev erinumber, mille raames püütakse mõningaid itta ja läände kuuluvaid traditsioone omavahel kõrvutada ning nende vahel dialoogi luua. Sealjuures ei tohi unustada, et meie ettekujutus „idast“ võib osutuda pigem meie enda kujutlusvõime tulemuseks kui tõepäraseks teadmiseks teisest kultuurist. Seetõttu tasub endale pidevalt meelde tuletada, et orientalistika lähtub enamasti eesmärgist mõista „ida“ ehk teist, et seeläbi paremini mõista iseennast.

Käesoleva erinumbri kaante vahele kogunes seitse artiklit. Kolm neist — Toomas Loti, Teet Toome ja Kadri Raudsepa omad — on välja kasvanud suvekoolis peetud ettekannetest. Vivian Puusepa artikkel põhineb 2025. aasta sügisel EAO XXXVII orientalistikapäevade raames peetud ettekandel. Neile lisandusid Margus Oti, Launo Agana ja Märt Läänemetsa tekstid. Tuleb tunnistada, et erinumber on oma teemaderingi poolest toimetajate nägu, sest nii erialaselt kui ka isiklikult on meile eriti südamelähedased just budismi ja filosoofiaga seonduvad teemad. Järgnevalt anname lühikese ülevaate igast artiklist.

Margus Oti „Jäme ja peen teadmine Zhāng Zài 張載 (1020–1077) filosoofias“ tutvustab Hiina filosoofi Zhāng Zài käsitlust kahest erinevast teadmise liigist, millest esimese allikaks on meeled ehk nägemine ja kuulmine ning teise allikaks on nn väe-loomus. See eristus on seotud arusaamaga, et kõik nähtav on tekkinud tühjusest ning naaseb lõpuks tühjusse: meelte abil tajume nähtavat maailma, kuid väe-loomusega tunnetame tausta, millelt nähtav esile kerkib. Esmapilgul võib tunduda, et Zhāng Zài eristus sarnaneb Platoni omaga, kes tegi vahet meelte kaudu tajutaval maailmal ja mõistuse kaudu tunnetatavatel ideedel, kuid selle analoogia lükkab Ott tagasi. Ta näitab, et lääne mõttepärandist haakub Zhāng Zài paremini kompleksete adaptiivsete süsteemide filosoofiaga, mis uurib, kuidas keerulised süsteemid iseeneslikult tekivad ja arenevad. Artikli lõpus on ära toodud Zhāng Zài teose „Rumaluseõgvendamine" esimese peatüki tõlge.

Kui Oti artikkel avab lugejale Hiina mõtleja tunnetusteooria üllatavaid kokkupuutepunkte tänapäeva lääne filosoofiaga, siis Toomas Loti artikkel pöörab pilgu lääne mõttetraditsiooni alustele, uurides lähemalt üht selle kesksetest põhimõtetest. Artiklis „Sokraatiline mittedogmaatilisus ehk kuidas järgneda λόγος’ele“ keskendub Lott põhimõttele, mida on sageli peetud lääne mõtlemisele eriomaseks: „järgneda arutluskäigule, kuhu iganes see viib“. Autor uurib selle põhimõtte algset funktsiooni ja tähendust Platoni dialoogides ja näitab, et algupärases kontekstis tuleks seda

mõista pigem vestlusreeglina: kui vestluskaaslase väitele ei suudeta leida vastuargumenti, tuleb sellega nõustuda. See põhimõte on tihedalt seotud Sokratese mittedogmaatilise mõtteviisiga, mille kohaselt tuleb usaldada vaid sellise arutluskäigu järeldust, mida ei suudeta ümber lükata. Seega nõuab sokraatiline mittedogmaatilisus oma veendumuste pidevat proovilepanekut dialektilises vestluses. Edaspidi vääriks kindlasti uurimist, milliseid mittedogmaatilisi põhimõtteid leidub erinevates ida filosoofilistes traditsioonides.

Vivian Puusepp näitab artiklis „Vaba tahte probleem: lääne filosoofia kohtub budismiga“, kuidas budistliku filosoofia tundmine aitab paremini mõista ja kriitiliselt hinnata lääne filosoofia varjatud eeldusi. Ta võtab vaatluse alla vaba tahte probleemi kui ühe lääne filosoofia kesksemaid küsimusi ning näitab, et budistlikust vaatenurgast osutub mitu selle probleemi aluseks olevat eeldust kaheldavaks. Budistlikus filosoofias nimelt puudub vaste vaba tahte probleemile ehk küsimusele, kas ja kuidas saab inimese tahe olla vaba põhjuslikult determineeritud maailmas. Puusepp toob välja ja analüüsib kriitiliselt nelja vaba tahte probleemi eeldust: et maailm on põhjuslikult determineeritud, et vabadus tähendab isiklikku autonoomiat, et eksisteerib püsiv ja eraldiseisev „mina“ ning et moraalne vastutus eeldab tahtevabadust. Budistlikust vaatenurgast on need eeldused kas kaheldavad või selgelt väärad, mis seletab, miks vaba tahte probleemi pole budistliku filosoofia kontekstis tekkinud. See omakorda tõstatab küsimuse, kui vältimatu või mõttekas on see probleem lääne filosoofias endas.

Kui Puusepp võtab vaatluse alla klassikalise lääne filosoofilise probleemi ja analüüsib seda kriitiliselt budistlikust perspektiivist, siis Launo Agan liigub vastupidises suunas, analüüsides budistlikke meditatsioonipraktikaid lääne fenomenoloogilise filosoofia prisma kaudu. Oma artiklis „Puhastumise tee? „Visuddhimagga“ keha ja toidu meditatsioonipraktikad läbi Aurel Kolnai vastikustunde fenomenoloogia“ käsitleb ta vastikustunde rolli Buddhaghosa teoses „Visuddhimagga“ kirjeldatud keha- ja toidumeditatsiooni praktikates, tuginedes Aurel Kolnai essees „Der Ekel“ kirjeldatud vastikustunde fenomenoloogiale. Agana analüüs näitab, et vastikustunnet kutsutakse neis praktikates esile sihilikult, et kõigutada harjutaja väärtushinnanguid ning tekitada tungivat soovi vabaneda klammerdumisest meelelistesse kogemustesse. Nõnda õpib harjutaja vabanema ihast ja teadmatusest, mis on budismi kontekstis kannatuse peamised põhjused.

Märt Läänemets uurib oma artiklis *„Dharma* ja kultuur. Linnart Mälli kultuurisemiootilisest lähenemisest mõiste *dharma* tõlgendamiseks" budismi jaoks väga tähtsa ja keskse mõiste *dharma* tähendust ja tõlgendamisvõimalusi tänapäeva kultuurisemiootika vaatenurgast. Ta osutab probleemile, et tänapäeva lääne budoloogias puudub ühtne teoreetiline ja metodoloogiline lähenemine, mis võimaldaks mõistet *dharma* tõlkida ja mõista viisil, mis jääks truuks selle kasutusele budistlikes algtekstides, olles samal ajal arusaadav ka tänapäeva lääne kontekstis. Praeguseks valitseb üksmeel vaid selles, et sõnal on eri kontekstides erinevad, omavahel kohati haakumatud tähendused. Autori hinnangul on selline lähenemine aga vastuolus India budismi algtekstide loogikaga, kus *dharma* eri kasutusviisid viitavad pigem ühendavale kui lahknevale tähendusväljale. Tuginedes Linnart Mälli (1938–2010) välja töötatud kultuurisemiootilisele lähenemisele, pakub Läänemets välja mudeli, mis kasutab *dharma* tõlkimiseks ja tõlgendamiseks lääne mõisteid „tekst" ja „kultuur".

Teet Toome käsitleb oma artiklis „Mahajaana ida ja lääne vahel" mahajaana budismi kui ida ja lääne vahelise kultuurivahetuse üht olulist kandjat. Sealjuures peab autor „lääne" all silmas Indiat, „ida" all aga Hiinat, Kagu-Aasiat ja Tiibetit, kuhu India budism levis. Toome oletab, et just mahajaanale omane vahendite valdamise (*upāyakauśalya*) õpetus tegi selle teistest budismi suundadest paindlikumaks eri kultuuridega kohanemisel, mis võimaldas mahajaanal levida India piiridest kaugele väljapoole. Ta eristab mahajaana arengus kahte perioodi: varasemat suutrate mahajaanat, milles rõhutati teksti pühadust ning buddhaväljade, buddhade ja bodhisattvate ülistamisele suunatud meeleharjutusi, ning hilisemat, süstematiseeritud filosoofilist mahajaanat, mis on pälvinud rohkem tähelepanu tänapäeva lääne uurijate seas. Toome näitab, et mahajaana levik Indiast itta toetus ajalooliselt just varasemale, suutrate mahajaanale. Toetudes suuresti „Lootossuutra" näidetele, annab artikkel ülevaate mahajaana budismi tekke ja kujunemise kesksetest aspektidest.

Kui eelnevad artiklid vaatlevad ida ja lääne suhet filosoofiliste teooriate, kesksete mõistete või ajaloolise leviku kaudu, siis Kadri Raudsepa artikkel toob erinumbri lõpetuseks vaatluse alla selle suhte kõige praktilisema ja tänapäevasema tasandi. Oma artiklis „Tiibeti budismi retseptsioonist läänes: müütide ja tegelikkuse vahel tuleviku poole" uurib Raudsepp, kuidas tiibeti budismi on läänes vastu võetud ja kuidas see vastuvõtt omakorda tiibeti budismi ennast ümber kujundab. Tiibeti budism sai läänele laiemalt

tuntuks pärast 1959. aasta Tiibeti ülestõusu ja dalai-laama eksiili minekut. Retseptsiooni algfaasi kujundasid kaks kolonialistlikku äärmust: mandunud „lamaismi“ negatiivne kuvand *versus* romantiseeritud Shangri-La müüt, mida on hiljem võimendanud ilukirjandus ja budismi psühhologiseerimine ning kohandamine pop- ja kontrakultuurile. Institutsioonide, nagu Mind & Life Institute, kaudu on tiibeti budism astunud tihedasse dialoogi lääne teadusega. Artikkel lõpeb tõdemusega, et Tiibeti budism on läänes jõudnud teatavasse üleminekufaasi, kus lääne õpilased ootavad õpetajatelt üha enam kultuurilist kohanemisvõimet ja eetilist läbipaistvust.

Lõpetuseks soovime südamest tänada kõiki, kelle panuseta poleks käesolev erinumber saanud teoks: Indrek Udet, kelle pärand andis tõuke kogu sellele ettevõtmisele; suvekooli korraldajaid, esinejaid ja kuulajaid, kelle mõtted ning arutelud panid aluse mitmele siinsele artiklile; artiklite autoreid, kes oma teadmisi ja aega meiega lahkelt jagasid; artiklite retsensente konstruktiivse kriitika eest; keeletoimetajaid Urve Ansipit ja Ilmar Anveltit, kelle hoolikas pilk on tekste lihvinud; küljendajat Katrin Kisandit, kelle käe all sai sisu kauni vormi; Artur Kuusi, kes kujundas ajakirja kaane; ning *last but not least Idakirja* toimetajat Märt Läänemetsa, kes oli kogu protsessi vältel meile toeks. Loodame, et käesolev erinumber on üks väärt eestikeelne ja -kultuurne samm ida ja lääne vahelise dialoogi kujunemise teel ning et sellele järgneb veel palju uusi arutelusid, suvekoole ja erinumbreid.

Head lugemist!

Vivian Puusepp ja Elli Marie Tragel
Erinumbri toimetajad